

Migrační motivace, regionální a sídelní preference obyvatelstva – teoretická východiska v československé a zahraniční literatuře

DUŠAN DRBOHLAV
Geografický ústav ČSAV,
pracoviště Praha

1. Specifikace problematiky a jejího širšího pojetí

Problematikou migrace obyvatelstva se nezabývá pouze geografie, demografie, ekonomie, sociologie či psychologie, ale s migracemi souvisí řada problémů relevantních pro urbanismus, architekturu, plánování, politické otázky atd. Speciálně migrační motivace, jeden z nejpodstatnějších faktorů studia migrací, má výraznou sociologickou relevanci. Naproti tomu problematika regionálních, resp. sídelních preferencí (druhý navazující stěžejní motiv tohoto příspěvku) bývá často díky výraznému atributu „prostorovosti“ středem zájmu zejména geografů. Avšak tato charakterizace není v žádném případě rigorózní. Díky multidisciplinárnímu charakteru zmíněných problémů a jejich multifaktorové podmíněnosti, teoretickým i ryze praktickým zájmům atd. . . . je pole badatelů značně různorodé.

Předložený příspěvek (upravený výtah z disertační práce Drbohlava 1989) se pokouší stručně utřídit teoretické informace (včetně metodologických souvislostí a objevujících se „pravidelností“) o procesu migrační motivace a oblastních, resp. sídelních preferencí obyvatelstva. V těchto souvislostech jsou pak na příkladu Československa, resp. též v globálním světovém měřítku dokumentovány některé závažné konkrétní skutečnosti. V zemích východního evropského bloku (kromě Polska) nebyla zatím celkově věnována problematice migrační motivace, oblastním, resp. sídelním preferencím náležitá pozornost. Příspěvky na tato témata se objevují pouze nahodile, bez spojitosti a vzájemného vztahu. Postrádají integraci do širšího, ať již v tomto případě především sociologického či geografického výzkumu. V rovině teoreticko-metodologické se problematikou motivace migrace v Československu zabýval pouze Kotačka [Kotačka 1973 b]. Obdobná studie na téma preferencí nebyla dosud zpracována. Kromě některých realizovaných sociologických či sociogeografických rozsáhlejších dotazníkových šetření, zkoumajících kromě jiného problematiku migrační motivace, případně oblastní, resp. sídelní preference [Čermák strojopis; Kotačka 1974; Illner 1986], bylo publikováno několik dalších prací většinou empiricky (analyticky) laděných, obsahově zaměřených k řešení otázkám [např. Kühnl 1975, 1978; Hynek 1985; Hrdlička 1983; Siwek 1988; Hájek 1974, 1967; Mrklasová 1988].

V příspěvku vycházím mimo jiné z prací tzv. behaviorálních geografů. Reprezentanti tohoto proudu, konstituovaného v 60. letech tohoto století v angloamerickém světě, se soustřeďují zejména na identifikaci poznávacích procesů skrze něž individua přijímají atributy prostředí, které je obklopuje, a reagují na ně [The Dictionary 1985]. Studují především jednotlivce v jeho konkrétní situaci v mikroprostorovém průmětu (blíže o behaviorální geografii – např. Drbohlav v tisku).

Základní poznatek vyplývající z přístupů behaviorálních geografů k problémům je, že „mikroanalytická metodologie“ může poskytnout množství cenných poznatků „makroanaly-

tické“. Přednosti a nezbytnost mikroanalytického výzkumu zdůrazňují též například, Hägerstrand, Downs, [Hägerstrand 1971 ; Downs 1974]. Hyman-Gleave a podobně i Kubat-Hoffmann-Nowotny upozorňují na příkladu migrace, že existuje významný rozdíl mezi jejím zkoumáním a vysvětlováním, a to z jedné strany jako pohledu na agregované chování neboli manifestaci neosobních makroskopických pravidelností a na straně druhé jako na mikroanalytickou tradici, která nahlíží na chování jedince jako na manifestaci racionálního rozhodování. Autoři zdůrazňují nutnost uplatnění kombinace obou těchto přístupů, jimiž je možné dospět k adekvátnějšímu vysvětlení migračního procesu [Hyman-Gleave 1977 ; Kubat-Hoffmann-Nowotny 1981].

Motivaci migrace chápou jako vzniklou potřebu uspokojovanou a uspokojenou vlastní realizací migrace. Oblastní, resp. sídelní preferencí rozumím ideál, uvažovaný cíl, k jehož naplnění může, ale nemusí v budoucnu dojít. Je nutné stručně načrtnout vzájemný vztah migrace (v našich podmínkách – změna místa trvalého bydliště mimo rámec administrativně vymezené obce ; ve stati jsou však též diskutovány i závěry příspěvků týkajících se vnitroměstské migrace) a oblastních, resp. sídelních preferencí (jimiž v tomto případě ve zkratce rozumím „výběr ideálního místa bydliště v libovolném území, resp. sídle“). Ačkoliv, jak například Downs [Downs 1970 : 89] cituje Fishbeina [Fishbein 1967]: „ze zatím málo podpořit tvrzení, že znalost jedincova přístupu k určitému objektu umožní předpovídat způsob, jakým se bude chovat ve vztahu k tomuto objektu“ [podobně též White 1981 ; Bunting-Guelke 1979], byla již v řadě studií potvrzena při „makropřístupu“ shoda mezi skutečnou realizovanou migrací a oblastními, resp. sídelními preferencemi [Hrdlička 1983 ; Svart 1976 ; Lloyd 1976 ; Slodczyk 1984]. (Vztah migrace a preference se v jiné podobě promítá i do konkrétních výzkumů, kde je operováno například termíny „virtuální“, „latentní“, „potenciální“ migrace apod., jež vyjadřují různý stupeň odhodlání uskutečnit migrační záměr.) Tyto závěry vlastně potvrzují smysluplnost a důležitost sledování oblastních, resp. sídelních preferencí v kontextu realizace migračních prognóz, resp. projekcí, při řešení problematiky struktury osídlení, kdy se rovněž přispívá „k upřesňování sociálního programu rozvoje území, účinnějšímu poznávání a odstraňování jinak nerozpoznaných disproporcí a problémů“ [Poštolka 1988 : 276].

O významu studia migrační motivace (i v rovině psychosociální) se zmiňuje více autorů [např. Hrdlička 1983]. Apelující výzvu odborným kruhům podává Jansen [Jansen 1969 : 65] – „motivace migrace je snad nejvíce potřebná a nejméně prozkoumaná dílčí oblast migrační problematiky“. Přitom otázka „proč?“ je v těchto souvislostech jednou ze stěžejních a její bytí částečné zodpovězení může bezesporu obohatit plánovací praktiky jak formou přímých konkrétních výstupů (vázaných k území), tak obecnějších pravidelností (v „chování člověka“), využitelných například v tvorbě prognostických modelů, projekcí (viz výše).

2. Teoretická východiska

2.1. Limity hodnocení, skrytá úskalí

Zvolená forma generalizace, zobecnění určitých postulátů a naznačení vývojových trendů podléhá některým objektivním skutečnostem. Ty nejsou a v generalizaci ani nemohou být zdůrazňovány a specifikovány, je však nutné si je alespoň v podtextu uvědomovat :

1. Přesto, že veškerá mobilita obyvatelstva je podmíněna složitostí uspořádání ekonomických, sociálních, kulturních, přírodních, resp. komplexních společenských struktur, je nutné si uvědomit vnitřní strukturu mechanického pohybu. Prostorovou mobilitu obyvatelstva nepředstavuje pouze migrace (ať již realizovaná či uvažovaná), ale další typy, formy mobility

(nepravidelné pohyby a dojíždka za prací, do škol a učení), mezi nimiž existuje množství různorodých vazeb, jejichž složitost se v čase prohlubuje. Při dílčím hodnocení migrace (jedné z forem prostorové mobility) nelze v širších souvislostech odhlížet od vzájemné úzké návaznosti na formy ostatní.

2. V příspěvku se zabývám podstatným, lež pouze dílčím typem migrace – tzv. „dobrovolnou“ migrací. (Je prokázáno, že v tomto případě, na rozdíl např. od tzv. migrací „vynucených“, se po přestěhování většinou zlepšily životní podmínky jednotlivců nebo celých rodin, a to nejenom ve vztahu k faktorům či faktorům, které migraci bezprostředně vyvolaly [např. Methods 1970; Wiendl 1970].)

3. Migrační motivy i preference obyvatelstva se v čase rychle mění, tak jako se mění i vlastnosti (charakter) lidí (i migrantů). Každé rozhodnutí je třeba považovat za odpovídající určitému času, v němž bylo učiněno.

4. Migrační motivy i preference obyvatelstva jsou prostorově podmíněny. I v rámci vnitrostátního měřítka, jehož se dotýká většina hodnocených prací, vstupují do hry důležité faktory – a) specifika jednotlivých prostorů, b) regionální hierarchická diferenciaci jako „optika“ řešené problematiky.

5. Shrnuji především poznatky prací autorů z vyspělých tzv. socialistických a kapitalistických zemí. Je nezbytné si připomenout, že donedávna zřetelný rozdíl společenských formací zákonitě determinuje určité aspekty zkoumané problematiky, a tedy i explanace autorů obou skupin zemí.

6. Důležité je upozornit, že v případě výzkumu migrační motivace i oblastních, resp. sídelních preferencí je využíváno tzv. měkkých dat, týkajících se prvků vědomí, metodicky zásadně odlišných od jinak běžně užívaných dat tvrdých. Tato skutečnost podmiňuje i způsob explanace, resp. míru pregnantnosti vyjadřovaných závěrů. Z hlediska metodického je nutné respektovat omezení, jež s sebou nese dosavadní výzkum migrační motivace a preferencí, resp. složitost interpretací psychosociálních charakteristik. Například ve výzkumech nebyly nebo nejsou důsledně oddělovány důsledky od příčin [Willis 1974]. Lidé v mnoha případech nechtějí motivy svého jednání ventilovat (zdají se jim nerozumné, nechtějí ztrácet svoji anonymitu atd.). Tvzení záměrně zkresluje tak, aby to bylo podle jejich názoru v souladu s obecnými trendy. Mnohé si sami ani neuvědomují. Nemusí svým migračním či preferenčním důvodům plně rozumět nebo je přesněji interpretovat ... atd.¹⁾

2.2. Nejobecnější faktory modifikující motivaci migrací a preferencí

2.2.1. Lidské potřeby

Mnohými vědci je zdůrazňováno, že hlavním článkem v mechanismu chování, nejdůležitějším vnitřním faktorem jeho regulace jsou lidské potřeby [např. Rybakovskij 1987; Lazarus 1963; Gold 1980; Larmin 1975; Van de Kaa 1987]. Také například Korčák [Korčák 1973] vidí prvotní příčinu migračních procesů v tzv. „pleonaxii“, což je lidská snaha neustále rozmnožovat a diferencovat své potřeby. Pro Lazara [Lazarus 1963] je mimo jiné ústředním motivem vztah potřeb („požadavků“) tzv. externích, vznikajících v sociálním prostředí jedince, a tzv. interních neboli psychologických potřeb. Obdobně rozlišuje motivace: na primární – s nimi se člověk rodí, a sekundární – jež jsou určeny sociální zkušeností. Podnětný ve vazbě na

¹⁾ V těchto souvislostech je nutné upozornit, že „logický tandem“ preference – migrace přirozeně doplňuje proces percepce, jehož se rovněž některé hodnocené příspěvky dotýkají.

sledovanou problematiku je výčet těch sekundárních potřeb (prvotní potřeby jsou nezbytné nutné pro život), jejichž neuspokojení v daném místě může být výrazným spolutvůrcem (nebo vysvětlujícím faktorem) při rozhodnutí k migraci či preferenci jiného místa: 1) potřeba získat majetek, vlastnictví; 2) potřeba utvářet přátelství, přátelské svazky; 3) potřeba vyhledávat pomoc, ochranu, spříznění; 4) potřeba získávat, rozšiřovat a vyhledávat nové znalosti (poznatky), uspokojovat zvědavost – Murray [Murray 1938] – cit. podle Lazara [Lazarus 1963]. S výše prezentovanými skutečnostmi souvisí široce pojímaný problém tzv. antropogenních konstant.

2.2.2. Hodnotové orientace

Migrační motivace jsou také podmíněny hodnotovými orientacemi. Van de Kaa [Van de Kaa 1987] v rámci své teorie přechodu od „altruistické“ k „individualistické“ společnosti na příkladu především vyspělých evropských kapitalistických zemí demonstrovuje kromě změn sociodemografických parametrů též drastické změny v normách a přístupech obyvatelstva. Zdůrazňuje progresivitu trendů prosazujících všeobecně rovnost příležitostí, svobodu výběru chování, enormní důraz na seberealizaci, intenzivní a různorodé využití vlastního potenciálu jedince. Cituje významného švýcarského sociologa Hoffmanna-Nowotného, který si klade otázku, zda dokonce „nesměřujeme k autistické společenské etapě?“

I ve vyspělých, donedávna tzv. socialistických zemích v souvislosti s přestavbou hospodářského, ale i hodnotového a mravního mechanismu, dojde zřejmě v čase k významnějším změnám ve struktuře, resp. významnosti zastoupení jednotlivých migračních i preferenčních důvodů. Lze předpokládat, že s větším zohledněním subjektu ve společnosti, zdůrazněním významu lidského faktoru vzroste v tomto směru i význam motivace obecně, migrační motivace zvláště. Vokoun [Vokoun 1986] zohledňuje československé podmínky a uvádí: „změny hodnotových orientací spočívají především v tom, že v žebříčku lidských preferencí a hodnot se dostanou do popředí otázky spojené s kultivací života, s využitím volného času, se zvýšenými nároky na kvalitu estetických, kulturních a přírodních složek životního prostředí. Žít ve zdravém a krásném prostředí se stane východiskem nejvyšší důležitosti.“

2.2.3. Přirozená atraktivita prostředí

Svart [Svart 1976] shrnuje poznatky mnoha autorů a uvádí jako neoptimálnější, v ideální poloze nejatraktivnější prostory s nízkou hustotou obyvatelstva, málo urbanizované, antropogenně příliš nenarušené, relativně rozrůzněné, rozmanité, s jedinečnými krajinnými charakteristikami a scenériemi (např. horský terén, území přímořské či u vnitrozemské vodní hladiny). Dále zdůrazňuje přitažlivost řídkých mírných srážek, „zimního slunce“, teplého a suchého léta, rozmanitosti vegetace, hlavně lesů. Burgess [Burgess 1979] i Siwek [Siwek 1988] vyzdvihují preferenci „bohatých“, komplexních, „živých“ území. Naopak přívlastky pustý, monotónní, uniformní, ale i chaotický symbolizují neatraktivitu. Kaplan [Kaplan 1985] povyšuje faktor „uspořádání elementů v prostoru“ na hlavní v lidské preferenci prostředí. Opětne klade důraz na různorodost.

2.2.4. Společenské stimuly

V „demokratické“ společnosti je cílem, plánovaným programem (teoretickým ideálem) skloubení společenských cílů s individuálními cíli jednotlivých lidí [Larmin 1975]. V realitě však individuální migrační chování jedinců není zdaleka vždy v souladu se sociálně-ekonomickými

kou nutností. Tento rozpor dialektického vztahu mezi svobodou individuálního výběru a společenskoekonomickou nutností se snaží společnost řešit homogenizací sociálně-ekonomických podmínek území pomocí prostředků regulace – investiční politiky, mzdového systému, řešení bytové politiky, úrovně infrastruktury apod. Při významnějších a jinak zatím neřešitelných diskrepancích jsou například uplatňovány zásady systému priorit a preferencí v rozmísťování pracovních sil. Týká se to hlavně oblastí, v nichž je třeba podpořit společensky významné činnosti konané v mimořádně obtížných podmínkách. Například v Československu bylo a je využíváno širokého spektra stimulů: mzdových preferencí, tzv. věrnostních příplatků, zvýhodnění v hmotném a finančním zabezpečení učňů, náborových příspěvků, výhod naturální povahy, zvýhodnění financování stabilizační bytové výstavby apod. Vyjma lokalit významně spjatých se společensky prvořadými ekonomickými úlohami (těžba uhlí, rud, provoz jaderných elektráren apod.) jsou v různém stupni priority preferovány celé oblasti – například podkrušnohorské pánevní oblasti, vymezená území pohraničních okresů Západočeského a Jihočeského kraje, další odlehlá místa s výrazně ztíženými pracovními podmínkami a životními podmínkami, ale i Praha a Bratislava [Návrh 1987].

Uvědomělé a záměrné společenské působení, hlavně plánovaná státní bytová výstavba, resp. i jiné formy priorit a preferencí (zejména finanční stimuly) deformují přirozenou atraktivitu území [např. Hetteš 1986].

Interní materiál Federálního ministerstva práce a sociálních věcí z roku 1987 operuje například s termínem „migrační úkoly“. Obdobně nejvyšší plánovací orgány zakomponovávají do migračních prognóz, resp. projekcí, nikoliv „přirozeně očekávané“, nýbrž „chtěné“ položky. Významné, empiricky podložené [Kühnl 1978, 1975] je konstatování prioritního vlivu bytové výstavby na migrační motivaci, přičemž v Československu „v uplynulých letech bylo usměrňování bytové výstavby lokalizováno hlavně v prostorech s malou přirozenou atraktivitou“ [Kühnl 1975]. Právě Kühnl [Kühnl 1975] v těchto souvislostech poukazuje na výrazné regionální rozdíly v intenzitě bytové výstavby, vyzvedá významnost rozdílu v jejích formách z hlediska finanční účasti obyvatelstva (výstavba státní, družstevní, podniková, individuální), rozdílu z hlediska typů výstavby (nájemné domy, rodinné domy) i z hlediska časového intervalu, ve kterém dochází k uspokojování bytové potřeby.

Efektivita záměrně stimulujících opatření se přirozeně mění v čase i prostoru. Například Kuba [Kuba 1968] uvádí, že „státní intervence ovlivňují ve značné míře migrační pohyb, avšak mají charakter více administrativně náborový než ekonomický a stabilizační. Jejich efekt bývá jen částečný a dočasný“. Koubek [Koubek 1981] uvádí, že migrační politika je u nás zatím málo rozvinutá. I když jsou zřejmé některé dílčí úspěchy při stabilizaci pracovních sil prostřednictvím priorit a preferencí, kloní se spíše k méně významnému akceptování preferencí a stimulů. Shrnuje závěry sociologických šetření [Koubek strojopis] a udává na příkladu Československa, že „lidé stále více dávají přednost i méně placené práci v příznivém pracovním prostředí před lépe placenou prací v nevhodných podmínkách“. Demonstrován je tak závažný faktor celkové kvality životního prostředí ve smyslu přírodních komponent [např. Vokoun 1986; Slepíčka v tisku; Svart 1976].

2.3 Teoretické konstrukce (na základě psychosociální dimenze)

Existují určité modely zohledňující realitu psychosociální dimenze, zachycující jisté „pravdivelnosti“ vztahu subjektivního a objektivního prostředí. K nejvýznamnějším patří využití a diskuse modelu „stimulus-response“ (podnět-reakce) – [např. Downs 1970], který se stal ve své pravé, čisté podobě limitovaným behavioristickým výzkumným nástrojem, opomíjejícím úlohu vnitřních duševních dějů (včetně samotného procesu poznání). Dále pak model

„cumulative inertia stress“, široce aplikovaný zejména Huffem a Clarkem [Huff, Clark 1978]. Podstatou modelu je řešení konfliktu mezi silou vazby k danému místu bydliště (cumulative inertia) rostoucí v časovém vývoji a rovněž v čase prohlubující se nespokojenosti s určitými atributy současného bydlení (residential stress). Pravděpodobnost pohybu je funkcí výslednice těchto dvou konfliktních sil. Význam stresu je rovněž v širokých souvislostech základem Wolpertových konstrukcí – „stress and strain“ (stres a jeho překonávání). Wolpert má i zásluhu na rozvinutí teorie tzv. „souhrnné užitečnosti migrace“ – [Wolpert 1966] – cit. podle Campbell–Garkovich [Campbell–Garkovich 1984]. Z jiných pozic vychází Pred [Pred 1967, 1969] – cit. podle Golda [Gold 1980], který konstruuje tzv. behaviorální matici, z níž je usuzováno na pravděpodobnost pohybu podle kvantity a kvality informací, které má jedinec k dispozici, a podle schopnosti je využít. Relevantní z hlediska řešených problémů je rovněž Ravensteinova generalizace o tzv. „postupném přechodu a nahraditelnosti“, vlastně zakotvená a později vyjádřená v termínu „sukcese“ [Korčák 1969]. V podstatě znamená, že pro část obyvatelstva v daném místě už poměry nevyhovují představám o žádoucí úrovni, zatímco pro jinou část obyvatelstva jsou to poměry velmi žádoucí.

Přestože načrtnuté modely se někdy přímo netýkají zkoumaných problémů a v mnohém jsou diskusní a otevřené [např. Clark 1982], představují prvotní devizu vhodnou a aplikovatelnou pro hlubší rozbor migrační motivace i jejího vztahu k oblastním, resp. sídelním preferencím.

Rybakovskij [Rybakovskij 1987] chápe migraci jako výsledek vzájemného vztahu objektivních, sociálně-ekonomických podmínek a individuální reakce na tyto podmínky. Důsledně odděluje objektivní svět „materiální“ od světa „duševního“.

Podstatná jsou tvrzení objevující se v závěrech mnohých studií migrace, preferencí, prostorového chování: „představy ovlivňují rozhodování a jednání lidí více než objektivní stav území [Siwek 1988]²⁾“.

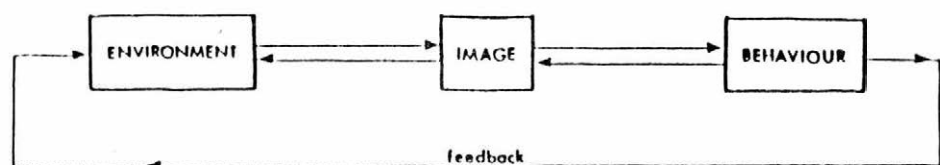
Skutečnost, že „prostorové chování není řízeno (ovlivňováno) objektivní realitou, ale lidskou subjektivní interpretací reality“ [Pellenburg–Meester 1984 : 105], opět potvrzuje nutnost „mikroanalytického“ přístupu k problematice migrační motivace i oblastních, resp. sídelních preferencí. (Je mimo jiné evidentní, že přímé zjišťování motivů dotazem migrantovi je vhodnější výzkumný nástroj než nepřímý způsob, který k závěrům dochází konfrontací podmínek života v místě odstěhování s místem přistěhování).

Hlavní význam je v mnohých behaviorálně geografických studiích (vztahujících se ke zkoumané problematice) všeobecně přisuzován vztahu mezi chováním jedince v prostoru a jeho prostorovým poznáváním. Do úvahy jsou brány podle Lloyd [Lloyd 1976] a podobně též Golda [Gold 1980] tzv. prostory poznání (cognitive space), preference (preference space) a chování (behavior space). Též Rybakovskij [Rybakovskij 1987] informuje o třech komponentech vnitřní psychiky – poznávacím, afektivním (emocionálním) a komponentu chování. Na významu nabývá, kromě již známého a výše komentovaného prostředí ekonomického, sociálního, ekologického, kulturního apod., tzv. relativní percepční prostor jedince, tzv. „behaviorální prostředí“ [Gold 1980].

Přestože v těchto souvislostech zejména například inspirativní výzkumy Hägerstranda a jeho žáků na poli tzv. „time-space geography“ mnohé poodhalily, přestože existuje

²⁾ Podobně charakterizují tento vztah další autoři [např. Lloyd 1976; Bunting–Guelke 1979; White 1981], kteří upozorňují na to, že člověk spíše užívá informaci uloženou v jeho poznávacím systému, než objektivní informace o reálném světě, že se člověk většinou chová na základě subjektivních představ, nikoliv objektivních skutečností, či že vnímané proměnné vysvětlují preference více než objektivní či informační proměnné apod.

Obr. 1 Konvenční paradigma vztahu člověk – prostředí

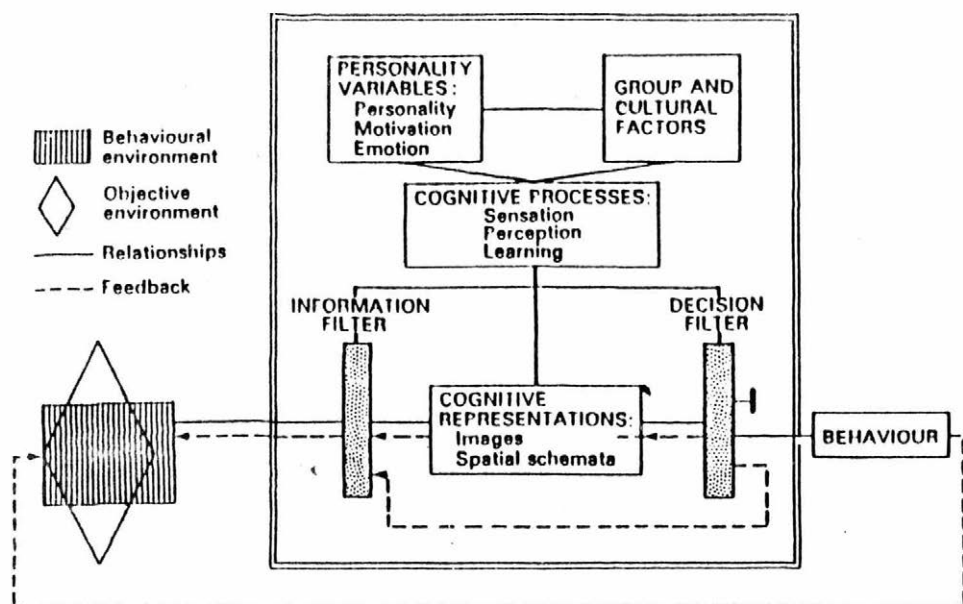

konvenční paradigma vztahu člověk – prostředí, založené na vzájemných vazbách prostředí – představa – chování, i paradigma individuálního prostorového poznání a chování [např. Gold 1980] – obr. 1, 2, mnozí konstatují, že zatím chybí komplexní teorie prostorového chování člověka (včetně např. teorie migrační motivace).

2.4. Teoretické konstrukce (na základě socioekonomickogeografického prostředí)

Uvádím nyní některé základní teoretické konstrukce, plynoucí ze socioekonomickogeografického charakteru daného prostředí. Především tzv. „push-pull hypothesis“ (odpuzující versus přitahující) a hypotézu „intervening obstacles“ (mezilehlé překážky). Teorie „push-pull“ předpokládá, že migrace je zapříčiněna socioekonomickou nerovnováhou mezi oblastmi, kdy jsou prvotní buď určité faktory odpuzující („pushing“) obyvatelstvo pryč z daného území, anebo jiné, které člověka přitahují („pulling“) do místa nového cíle [Jansen 1969]. Vyjádření této duality, poprvé pregnančně formulované Thomasem [Thomas 1941] v roce 1941 – cit. podle Jansena [Jansen 1969], bylo zobecněno a široce aplikováno [např. Rossi

Obr. 2 Paradigma individuálního prostorového poznání a chování
(oba podle Gold, 1980)

1955, George 1959 – cit. podle Jansena 1969] : [Hájek 1970]. „Push-pull“ model obohacuje, mimo jiné, Lee [např. Lee 1969], který využívá Stoufferovy teorie [Stouffer 1963] – cit. podle Bogue [Bogue 1969], tzv. „intervening opportunities“ (mezilehlých příležitostí) a definuje tzv. „intervening obstacles“ (mezilehlé překážky). Ty vstupují jako celý soubor mezi místo zdroje a cíle migrace (obr. 3), resp. mezi „push“ a „pull“ faktory v rozličných formách (vzdálenost, skutečné fyzické bariéry, ustanovení, zákony apod.). Uplatňují se rozdílně vůči jednotlivým migrantům.

Obr. 3 Faktory v místě zdroje a cíle a mezilehlé překážky migrace

- + "pull" faktory (přitahující)
- "push" faktory (odpuzující)
- o invariantní faktory

podle Lee (1966)

Významné a po více než sto letech „překvapivě aktuální“ [Bogue 1969] jsou některé Ravensteinovy migrační „zákony“, resp. generalizace [Ravenstein 1885], odvozené z analýzy dat týkajících se především Anglie. Relevantní z hlediska zkoumané problematiky jsou hlavně tvrzení: 1) technologický rozvoj stimuluje migraci, 2) dominují ekonomické motivy migrace.

Poslední zde prezentovanou „pravidelnost“, rovněž uváděnou Ravensteinem v jeho prvním „zákonu“, je Zipfovo [Zipf 1946] – cit. podle Bogue [Bogue 1969] vyjádření atraktivity jako součinu hmot – obyvatelstva zdroje a cíle, lomeného jejich geografickou vzdáleností.

2.5 Kategorie motivačních faktorů (přehled, širší souvislosti)

Z literatury, četných empiricky i teoreticky laděných výzkumů lze v globálních rysech extrahovat jednotlivé nejpodstatnější motivační faktory migrací (a vlastně i oblastních, resp. sídelních preferencí):

1) Socioekonomické a politickosprávní faktory (včetně sociokulturních) – struktura osídlení (velikost, typ, makro i mikropoložka sídla apod.), socioekonomické aktivity (investice, pracovní příležitosti, infrastruktura apod.), bytová výstavba (zejména rozsah a forma), kvalita bytu (především vybavenost, velikost, výše nájemného), státní nebo jiné subvence nebo preference – působí samostatně, stejně jako se „vnitřně“ promítají do většiny výše uvedených faktorů.

2) Přírodní faktory – celková kvalita životního prostředí (ve smyslu přírodních komponent), klima, reliéf, vegetace.

Tzv. „variantní“ faktor – kvalita širšího okolí (obytného prostředí) místa bydliště – může náležet jak k faktorům 1), tak 2).

3) Sociodemografické faktory – sňatek, rozvod, rodinné důvody, zdravotní důvody.

4) Jiné ostatní faktory (především osobního rázu, ryze emocionální apod.).

Vnímavost a orientace na jednotlivé motivační, resp. preferenční faktory je ovlivněna osobními charakteristikami jedince – hlavně věkem, vzděláním, stupněm inteligence, zaměstnáním, pohlavím, fyzickými vlastnostmi (dispozicemi). Nelze rovněž opomenout další důležité atributy (většinou výslednice genetických dispozic, sociálního prostředí, sociálních vztahů) – hierarchie hodnot, způsob a styl života, úroveň sociální integrace, fáze životního cyklu, existence příbuzných, přátel, struktura rodiny, resp. domácnosti, migrační historie, délka pobytu v místě bydliště, úroveň informovanosti o možných zdrojích cíle, finanční náklady spojené s možnou migrací, výše příjmu. Předložená typologie vlastně zpětně potvrzuje členění Golledge–Brown–Williamsona [Golledge–Brown–Williamson 1973], kteří shrnují aspekty podmiňující chování jedince do souboru tří proměnných: 1) tzv. funkční proměnné – mentální a fyzické schopnosti, systém hodnot apod., 2) strukturní proměnné – věk, vzdělání, příjem apod., 3) existenční proměnné – umístění a orientace vůči elementům reálného fyzikálního světa. Dodejme další činitele literaturou mnohdy opomíjené – intenzita pohybů jako zdroj poznání a zkušeností (rekreační, turistické, pracovní apod.). Je prokázáno, že například dlouhodobá nedenní dojíždka může působit jako předstupeň nebo skrytá forma migrace [Kuba 1968]. Dále přístup ke společenské problematice a navazující charakterové vlastnosti, zdravotní stav, prvek módnosti či „modernosti“. Podstatným důvodem stěhování je tzv. „prosté následování člena rodiny, který má hlavní důvod k migraci“ [např. Dlugosz 1986; Lee 1969; Drbohlav 1988]. Logické propojení migrace (včetně její motivace) s rodinou a sociálními skupinami propaguje ve výzkumech například Zaslavská [Migracija 1970]. Rovněž další připomínají – [např. Souček 1970], že většinou dochází ke stěhování celých rodin, případně domácností.

Mnohé faktory v předložené typologii spolu souvisejí. Mnohé mohou a také působí například z hlediska osobních charakteristik či dalších atributů invariantně. Například jeden a týž malý byt může na jedné straně silně „odpuzovat“ mladou rodinu s malými dětmi a na straně druhé silně „přitahovat“ starší manžele, které děti již opustili (vliv věku, fáze životního cyklu). Mnohé migrace, ale i preference jsou uskutečňovány, resp. vyjadřovány nikoliv na základě jednoho, ale více důvodů najednou [např. Dlugosz 1986]. Brown [Brown 1983] cituje závěry z výzkumu migrací ve státě New York v USA a zdůrazňuje, že lidé v průměru udávají přinejmenším tři rozdílné důvody vázané k migraci. Někteří až osm! [Podobně Wiendl 1970.] Většinou se „jedná o kombinované působení sociálních, ekonomických a přírodních faktorů“ [Hampl–Pavlík 1988]. Migrační a preferenční motivace mají jednoznačně multifaktorovou podmíněnost.

Prokazuje se, že ve vyspělých společnostech jsou dnes nejvýznamnější faktory migrační motivace ty, které úzce souvisejí s problematikou bytovou, pracovní, kvality životního prostředí (ve smyslu přírodních komponent) a částečně rodinnou. Naopak důvody spjaté s kvalitou infrastruktury (občanská vybavenost), dojíždkou do zaměstnání, sociálními kontakty, uspokojováním společenských, kulturních, sportovních nároků apod. nezaujímají v obecné poloze v kontextu širšího souboru motivů rozhodující pozice [např. Interní].

Považujeme-li za „ekonomické“ motivační faktory ty, které jsou vyčleněny pod hlavičkou „socioekonomických a politickosprávních – především pak ty spjaté s problematikou „práce“ nebo hmotnou stránkou bydlení, a za „subjektivní“ naopak většinu ostatních, dostáváme základní relační rovinu hodnocení, kterou respektují ve svých studiích mnozí autoři.

V generalizované podobě je možné konstatovat, že většina zdůrazňuje (analyzovány vybrané tituly v posledních cca 20 letech) dominantní úlohu „ekonomických“ faktorů stěhování jako základní hybné síly migračních motivů [např. Willis 1974; Svart 1976; Souček 1970; Clark 1982; Murdock – Parpia – Hwang – Hamm 1984; Kuba 1968; Kühnl 1978; Souček 1970]. Na druhé straně je však v širokém kontextu motivačních stimulů některými autory konstatováno v časovém vývoji zmenšování významnosti „ekonomických“ faktorů stěhování – [např. Murdock – Parpia – Hwang – Hamm 1984; Kotačka 1973; Kühnl 1975] a současně s tímto trendem upozorňováno na růst subjektivně podmíněné migrace (význam „neekonomických“ faktorů migrace) – [např. Svart 1976; Hrdlička 1983; Kühnl 1978, 1975; Dlugosz 1986; Murdock – Parpia – Hwang – Hamm 1984; Čermák strojopis; Drbohlav 1986]. Potvrzuje se hypotéza, že s růstem úrovně společnosti, s rostoucí homogenizací základních socioekonomických podmínek, roste význam a úloha „neekonomických“ faktorů migrace – měly by mít zásadnější význam v budoucí „supervyspělé“ společnosti [Zelinski 1971] – a zároveň klesá závažnost faktorů „ekonomických“. Dokládá to, mimo jiné, výrazná převaha „ekonomických“ faktorů migrace i „ekonomicky“ podmíněných preferencí obyvatelstva v rozvojových či méně vyspělých zemích – [Gould 1973; Lee – Schmidt 1985]. Kuba [Kuba 1968] při explanaci migračních motivů na příkladu Československa v 50. a 60. letech (tedy teprve „homogenizující se“ společnosti) vyzdvihuje především roli nabídky a dosažitelnosti pracovních příležitostí, rozložení zpracovatelského průmyslu atd. jako rozhodujících migračních činitelů. Podobně například Korčák, Davin a další – cit. podle Kuby [Kuba 1968]. Současnost naopak podtrhuje význam faktorů „neekonomické“ povahy – osobní vztah k rodině, k přírodě, k sociálnímu prostředí [např. Drbohlav 1986].

Různé rozbory i sjednocující sekundární analýzy výzkumů provedených v ČSFR [Interní] v souladu s předcházejícími tvrzeními naznačují v čase posuny ve významnosti jednotlivých dílčích faktorů migrační motivace. V generalizované podobě je možné konstatovat, že v 50. letech hrály nejdůležitější úlohu „pracovní“ motivace. V průběhu 60. let nabývaly na významu motivace „bytové“ a v 70. a 80. letech nastupují motivace vyvolané degradací životního prostředí [Interní].

Ekologické kritérium se v současných vyspělých zemích stává jedním z nejdůležitějších při výběru nového místa bydliště.

Zdá se, že v současnosti je naznačen a v budoucnu se zřejmě stále více bude prosazovat v migrační a o to více i preferenční realitě jakýsi „trend kompromisu“. Snaha využít pouze pozitivních vlivů koncentrace socioekonomických a politickosprávních faktorů a současně v pozitivním smyslu reflektovat celkovou kvalitu životního prostředí (ve smyslu přírodních komponent). V realitě to znamená například pokračující migrační (i preferenční) ztráty ekonomicky i sociálně zaostalých, komplexně periferních oblastí [Marksoo 1984; Musil 1988; Illner 1988, 1986; Slepíčka v tisku], migrační ztráty nejmenších obcí [Andrle 1987], migrační (i /anebo preferenční) ztráty metropolitních území, jader hlavních sídelních aglomerací, největších středisek osídlení apod. [Illner 1986; Clark 1982]. Naopak nárůst migrační (i preferenční) atraktivity příměstských či předměstských lokalit [Rjabuškin 1979; Vokoun 1986], menších středisek osídlení v blízkosti velkoměst [Kotačka 1974; Illner 1986; Slepíčka v tisku] i „nemetropolitních, avšak nikoliv skutečně zemědělských území“ [Clark 1982].

Výše uvedené citace jsou přirozeně produktem hodnocení prostorů nacházejících se v rozličné fázi vývoje urbanizace. Vnitřní podmíněnost při zdánlivě shodných procesech však může být někdy částečně odlišná a v tomto případě nemusí vždy signalizovat přirozenou „ekologizaci“ migrační, resp. preferenční motivace: 1) Marksoo [Marksoo 1984] například charakterizuje rozdílné důvody v atraktivitě venkova v USA, Nizozemí a Estonsku. „V USA

je vyvolána hlavně ekologickými problémy velkých měst, v Nizozemí se mimo jiné osídlují nová území a v Estonsku je prvotním impulsem snaha rozvíjet zemědělskou výrobu“. 2) K atraktivitě venkovských prostorů ve vyspělých kapitalistických zemích rovněž přispívá určitý přesun ekonomických investic do těchto oblastí. 3) V poslední době je rovněž částečně naznačen i opačný, zpětný trend pohybu směrem do center velkých jader osídlení v souvislosti s jejich celkovou regenerací [např. Romanova 1985].

Především výzkumy migrační stability obyvatelstva a migračních preferencí však potvrzují, že životní prostředí (ve smyslu přírodních komponent) je dnes a v budoucnu bude ještě více skutečně téměř kritickým faktorem ovlivňující chování a vazby rozličných „subjektů“ v území [např. Kühnl 1975; Kotačka 1973; Illner 1986]. Namátkou tentokrát speciálně na příkladu Československa uvedme, že nejvíce preferovaným typem sídla u obyvatelstva od 70. let zůstává obec blízko velkoměsta [Illner 1986]. V současné době dochází ke zmenšování zájmu o bydlení ve velkoměstech a městech střední velikosti. Oproti období 70. let se v podstatě nezměnila úroveň zájmu o život v malých městech a příměstských obcích a nezájem o bydlení ve venkovských obcích mimo okolí měst se změnil v nevýrazný zájem [Illner 1986]. V regionálním průmětu jsou dnes prostřednictvím preferencí v ČR nejatraktivnější kraje Jihočeský a Jihomoravský, které však též z hlediska faktické reálné migrace patří k nejatraktivnějším [Kühnl 1985] a současně dle Terplanu [Interní] mají ze všech krajů ČR nejméně narušenou kvalitu prostředí. Přestože naznačené preferenční trendy plně neodpovídají současnému průběhu faktické realizované migrace a v naznačené struktuře ani rozsahu se v budoucnu zřejmě neuskuteční, „mají přesto zřejmý prognostický význam“ [Illner 1986].

Tyto skutečnosti, resp. rovněž určité „přiblížení se přírodě“, nepřímou na mikroúrovni kopíruje i trvalá preference rodinného domku (má přirozeně i jiné výhody) jako nejžádanější (nejideálnější, ale i z hlediska další možné migrace nejstabilnější) formy bydlení – [např. Kotačka 1985].

Není-li tzv. „trend kompromisu“ zatím všeobecně reflektován v realizované migraci, o to více je suplován v preferencích a například velkoměstskými obyvateli realizován skrze krátkodobou víkendovou rekreaci, prostřednictvím „koníčků“ ve volném čase apod.

Přirozenou atraktivitu kvality životního prostředí (ve smyslu přírodních komponent) může dokumentovat migrační chování například mladší části produktivní věkové kategorie. Tato skupina obyvatelstva již není ovlivňována „vnějšími“ preferencemi a stimuly. Přitom vzhledem ke svému věku (i zkušenostem) je ještě ochotna a schopna účinně a smysluplně realizovat své oblastní, resp. sídelní preference prostřednictvím realizované migrace. V některých vyspělých zemích je možné v současné době pozorovat u této kategorie obyvatelstva vysokou atraktivitu prostorů s relativně vyšší kvalitou životního prostředí, (ve smyslu přírodních komponent) území jinak intenzivně využívaných v rámci turistického ruchu: jižní části Velké Británie, SRN, Francie, Florida v USA, ale též například Jižní Čechy – z hlediska mladší postproduktivní věkové kategorie obyvatel Prahy [Kühnl 1986] apod.

Po stručné charakterizaci, výčtu a zhodnocení nejpodstatnějších socioekonomických a politickosprávních faktorů i faktorů přírodních (i jejich vzájemné relace) následuje pouze heslovitá zmínka o sociodemografických faktorech.

Je zajímavé, že v odborné literatuře nejméně ze všech skupin migračních faktorů jsou akceptovány faktory sociodemografické (v preferencích ustupují logicky zcela do pozadí), a to i přesto, že zejména sňatek, rozvod a některé rodinné důvody (např. péče o rodinného příslušníka, úmrtí rodinného příslušníka apod.) na rozdíl od některých jiných migračních faktorů, jsou ve velké většině pádným a relativně okamžitým migračním impulsem.

2.6 Migrace a preference (se zdůrazněním důvodové specifikace) ve vztahu k vzdálenosti, psychosociálním aspektům, osobním (identifikačním) charakteristikám

Pravidelnost, že s rostoucí vzdáleností klesá intenzita migračního kontaktu zdroje a cíle migrace je potvrzena množstvím empirických studií [např. Hájek 1974; Wiendl 1970] a je obvykle vysvětlována: 1) s rostoucí vzdáleností se zvyšují náklady i další přidružené obtíže, 2) s rostoucí vzdáleností klesá množství informací a kontaktů [Nezdařilová-Kára 1986]. Vliv vzdálenosti je modifikován: zejména dopravní dostupností, existencí konkurenčních středisek, administrativní příslušností. Je možné dále široce komentovat variace na toto téma – například že „u menších obcí klesá význam vzdálenosti rychleji než u obcí větších“, „faktor vzdálenosti ztrácí na důležitosti u obcí, resp. měst s podobnou socioekonomickou strukturou“ atd. . . . [např. Nezdařilová-Kára 1986]. (Podstatné v těchto souvislostech je, že například v ČR se více než 50 % všech migrací realizuje na krátkou vzdálenost v rámci okresů, tedy v podstatě v rámci polarizačních regionů pracovnítních okrsků [Macka 1985]).

V návaznosti je nutné zdůraznit důležitou pravidelnost vazby migračních důvodů a vzdálenosti migrace. Mnozí [např. Clark 1982; Kühnl 1975, 1978; Drbohlav 1989] shodně potvrzují zjištění, že s rostoucí vzdáleností stěhování roste význam důvodů ryze ekonomického charakteru (spojených hlavně se zaměstnáním, přípravou na zaměstnání apod.). Se snižující se vzdáleností naopak roste význam důvodů v širokém smyslu sociálně ekonomických, vázaných převážně na řešení problémů bytových a širších podmínek bydlení (rovněž však např. důvod sňatek [Kühnl 1975]).

Zdůrazněme některé další významné skutečnosti (mnohdy pouze fragmentovitě prosakující z literatury), relevantní především k psychosociálním aspektům vstupujícím do procesů migrace a preference. Člověk, který již migroval, je více náchylný k další migraci [Lee 1969].

Proces rozhodování o migraci není plně racionální [Jackson 1969]. Golledge–Brown–Williamson [Golledge–Brown–Williamson 1972] upozorňují na nekompletnost informace o cíli stěhování. Rozváděny jsou souvislosti místa „push“ a „pull“. Je upozorňováno na přenos demografického a sociálního chování migranta z místa vystěhování do cíle přistěhování [např. Kotačka 1973]. Jedincova percepce nového prostředí je z velké části podmíněna očekáváními vycházejícími z konstant prostředí, na něž si už jedinec zvykl. Obrazně si přenáší své původní prostředí do nového prostředí, čímž podtrhuje smysluplnost členění zkoumání zvláště „rodáků“ a „nerodáků“ [Sonnenfeld 1966]. Lee [Lee 1969] a podobně například Desai [Desai 1980] informují o tendenci přeceňování pozitivních prvků svého „domácího prostředí“ a naopak podcenění jeho negativních prvků. Potíže při asimilaci v novém místě bydliště (cíli stěhování) pak mohou vyvolat opačnou reakci. S tím úzce souvisí tzv. „neighbourhood efekt“, jenž může být směle označen za pravidelnost. Znamená, že jedinec generalizovaně nejvíce prostorově preferuje místo svého současného dlouhodobějšího bydliště [např. Pellenbarg–Meester 1984; Slodczyk 1984; Lee–Schmidt 1985; White 1981; Gould 1973]. Kromě „prostorového neighbourhood efektu“ je částečně naznačena i možnost tzv. „sociálního neighbourhood efektu“, který spočívá v tom, že jak v preferencích, tak i v realizované migraci jsou si blíží politicky, kulturně, . . . resp. socioekonomicky podobné struktury, formace [Fairbairn–Ironsides 1985; Nezdařilová-Kára 1986]. Inverzně platí, že kromě fyzické (geografické) odlehlosti existuje též sociální odlehlost – „člověk například nevnímá (a poté tedy ani nepreferuje) některé části města nikoliv kvůli geografické, nýbrž sociální odlehlosti“ [Prokop 1970].

Pro budoucí výběr cíle migrace a její vlastní realizaci je opět zdůrazňován vliv informace – [např. Brown–Philliber–Malecki–Walby 1981; Pellenbarg–Meester 1984; Clark 1982; Desai 1980; Gold 1980; Kotačka 1973; Gould 1973]. Webber–Symanski–Root [Webber–

–Symanski–Root 1975] uvádějí, že informovanost (též o možných cílech migrace) závisí 1) na místě bydliště, 2) typu jedince, 3) přímém pozorování při cestách různého druhu, 4) náchylnosti a schopnosti potkávat a hovořit s lidmi „rozličného ražení“, 5) na neosobních tocích informací mezi jednotlivými sídly. V dalších pracích je vyzdvihován význam zkušenosti [Gould 1973; Gold 1980] a osobní návštěvy na eventuální migraci a preferenci [Brown–Philliber–Malecki–Walby 1981].

Do migrační a preferenční reality zvláště rovněž vstupuje tzv. prvek módnosti, „modernosti“ a historického dědictví. Atraktivní se stávají místa, která jsou nebo v minulosti byla něčím pozoruhodná, něco významného se v nich událo, organizovalo, nějakým způsobem upoutala pozornost.

Z dosud nezmíněných podstatnějších „pravidelností“ vázaných na osobní charakteristiky a spřízněné důležité atributy relevantní pro řešení problémy je významná vazba stěhování na věk a fáze životního cyklu. Shaw [Shaw 1975] shrnuje množství prací, které potvrzují empiricky potvrzenou pravidelnost pozvolného snižování intenzity migrace s klesajícím věkem ekonomicky aktivních osob.

(Intenzita migrace kulminuje cca ve věku 20–30 let.) Typická je vyšší intenzita migrace raného dětského věku oproti cca 10–14 letým (stěhování s rodiči) i mírné zvyšování intenzity cca ve věku 60–69 let zapříčiněné odchodem do důchodu, což je charakteristické například pro USA, Švédsko [Lewis 1977]. Československo je specifické zvýšením intenzity migrace ve věku cca 70 let a více (vázáno na „zdravotní“ důvody stěhování, které jako jedny z mála nerespektují trend „obecné křivky“), což je, mimo jiné, důsledek odchodu do sociálních zařízení – domovů důchodců, domovů s pečovatelskou službou apod.

Fáze životního cyklu jsou těsně svázány s věkovou strukturou [Courgeau 1984]. Kučera [Kučera 1980] na 11. demografické konferenci v Praze na téma životní cykly obyvatel odhaduje, že průměrná rodina s dvěma dětmi by se v průběhu životního cyklu měla 4–5krát stěhovat z důvodů svých strukturálních změn. Ziegenfuss [Ziegenfuss 1983] specifikuje tři hlavní předěly obvykle doprovázené migrací – 1) doba ekonomického osamostatnění, 2) uzavírání manželství, 3) rozpad rodiny způsobený odchodem dětí. Další např. [Jackson 1969; Rollová–Alan–Jungmann–Šafář 1972] následně připomínají, že prostorové změny úzce souvisejí se změnami sociálními (změna stavu, zaměstnání atd.). Jiní [např. Hájek 1976, 1970; Srb 1970] se dotýkají vztahu pohlaví a důvodů stěhování. Je zdůrazňováno, že muži v migracích oproti ženám více reflektují důvody existenční povahy (vázané hlavně k práci, zaměstnání). Ženy naopak ve srovnání s muži spíše důvody vztahové k problematice bytové a zdravotní. Rovněž například důvod „sňatek“ převažuje u žen, neboť „intenzitu sňatečnosti z hlediska územního určuje převážně ženich“ [Hájek 1976]. Širší platnost má zřejmě již výše konstatovaná převaha žen (a dětí) u důvodů stěhování „následování rodinného příslušníka“.

Z hlediska souvislosti vzdělání a intenzity migrace dospívají mnozí autoři k podobným závěrům [Gould 1981; Wiendl 1970]. Například Gould [Gould 1981] konstruuje tzv. „J“ křivku. Ta signalizuje, že se zvyšujícím se vzděláním se zvyšuje pravděpodobnost migrovat (osoby bez vzdělání jsou přitom mobilnější než osoby s nízkým stupněm vzdělání). Tato logická „pravidelnost“ se přirozeně promítá i do oblastních, resp. sídelních preferencí. Vyšší intelektuální status (obvykle korelující s vyšší dosaženou vzdělání) obecně rozšiřuje obzory „poznání i uvědomění“, což se odráží i v širší a variabilitě potenciálních cílů i frekvenci řešení určité situace migrací.

Ostatní výše zmíněné a blíže nekomentované migrační (preferenční) faktory či další spřízněné podmiňující atributy jsou buď triviálně interpretovatelné anebo (a to spíše) mají specifitější variabilitu, nelze jednoduše generalizovat jejich význam.

Snahou tohoto poměrně obsáhlého příspěvku bylo seznámit širší čtenářskou obec s vybra-

nými nejdůležitějšími aspekty studia migrační motivace, regionálních, resp. sídelních preferencí, zdůraznit myšlenku, že hlubší pochopení této problematiky je jedním z možných východisek pro racionálnější uspořádání a celkovou organizaci objektivní socioekonomicko-geografické struktury společnosti a tím i pro dosažení větší „subjektivní“ spokojenosti obyvatelstva.

Literatura

- Andrle, A.: *Vývoj nejmenších venkovských sídel v ČSSR. Územní plánování a urbanismus* 1987, č. 5.
- Bogue, D. J.: *Principles of Demography*. B. m., John Wiley and Sons, Inc. 1969.
- Brown, J. M.: *The Structure of Motives for Moving: A Multidimensional Model for Residential Mobility*. Environment and Planning A 1983, No. 11.
- Brown, L. A. – Philliber, S. G. – Malecki, E. J. – Walby, K.: *Information Source Usage in the Migration Decision*. Socio-Economic Planning Sciences; An International Journal 1981, No. 6.
- Bunting, T. E. – Quelke, L.: *Behavioral and Perception Geography: A Critical Appraisal*. Annals of the Association of American Geographers 1979, No. 3.
- Burgess, J. A.: *Place – Making: The Contribution of Environmental Perception Studies in Planning*. Geography 1979, No. 285.
- Campbell, R. R. – Garkovich, L.: *Turnaround Migration as an Episode of Collective Behavior*. Rural Sociology 1984, No. 1.
- Clark, W. A. V.: *Recent research on migration and mobility. A Review and Interpretation*. Progress in Planning 1982, Part 1.
- Courgeau, D.: *Relations entre cycle de vie et migrations*. Population 1984, No. 3.
- Čermák, Z.: *Glavnyje čerty pražskoj migracii posle 1950 g. i rezultaty vyboročnogo obsledovaniya pribyvšich v Pragu v 1983 g.* (Strojopis).
- Desai, A.: *The Environmental Perception of an Urban Landscape: The Case of Ahmedabad*. Ekistics 1980, No. 283.
- The Dictionary of Human Geography*. Ed. R. J. Johnston. Oxford. Basil Blackwell Publisher Limited 1985.
- Đlugosz, Z.: *Zagadnienia motywacji w badaniach nad migracjami ludności*. Folia Geographica Series Geographica – Oeconomica 1986, B. Č.
- Downs, R. M.: *Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects*. In: Progress in Geography 2. London, Edward Arnold 1970.
- Drbohlav, D.: *K takzvané „jiným důvodům“ stěhování*. Demografie 1988, č. 2.
- Drbohlav, D.: *Migrační atraktivita měst ČR (a její motivační specifikace)*. Sborník ČSGS 1989, č. 1.
- Drbohlav, D.: *Migrační motivace, regionální a sídelní preference obyvatelstva*. Praha, přírodovědecká fakulta UK 1989. (Kandidátská disertace).
- Drbohlav, D.: *Motivy migrace jako jeden z indikátorů formování geografické struktury organizace společnosti*. Demografie 1986, č. 3.
- Drbohlav, D.: *Podněty behaviorální geografie ve struktuře geografického výzkumu*. In Sborník prací z konference „Současné trendy výzkumu v socioekonomické geografii“. (V tisku).
- Fairbairn, K. J. – Ironside, R. G.: *International Place Preferences; An Example from the University of Alberta*. The Albertan Geographer 1985, No. 21.
- Fishbain, M.: *Attitude and the prediction of behavior*. In: Readings in Attitude Theory and Measurement. New York and London, Wiley 1967.
- Gold, J. R.: *An Introduction to Behavioural Geography*. New York, Oxford University Press 1980.
- Golledge, R. G. – Brown, L. A. – Williamson, F.: *Behavioural Approaches in Geography. An Overview*. The Australian Geographer 1972, No. 1.
- Gould, P. R.: *On Mental Maps*. In: Image and Environment. Chicago, Aldino Publishing Company/Chicago 1973.
- Gould, P. – White, R.: *Mental Maps*. Baltimore, Penguin Books Inc. 1974.

- Gould, W. T. S.: *Education and Internal Migration: A Review of Trends and Issues*. Working Paper 2. Liverpool, University of Liverpool 1981.
- Hájek, Z.: *Demografie Brna*. Zprávy GÚ ČSAV 1976, č. 6.
- Hájek, Z.: *Korelace emigračních a imigračních důvodů*. Zprávy GÚ ČSAV 1970, č. 6.
- Hájek, Z.: *Kvalitativní aspekty migrace*. Zprávy o vědecké činnosti GÚ ČSAV v Brně 1967, č. 6.
- Hájek, Z.: *Motivy migrace z aspektu životní úrovně*. Demografie 1974, č. 4.
- Hampl, M. – Pavlík, Z.: *Les aspects géographiques et démographiques de l'étude et des perspectives du développement de la population*. Acta Universitatis Carolinae, Geographica 1988, No. 1.
- Hägerstrand, T.: *Člověk a regionální věda*. Sociologie města a bydlení 1971, č. 9.
- Hetteš, M.: *Človek ako aktívny činiteľ rozvoja oblasti v období VTR*. Bratislava, prírodovedecká fakulta UK 1986. (Kandidátská disertace).
- Hrdlička, M.: *Preference sídelních prostorů Čech*. Demografie 1983, č. 1.
- Huff, J. O. – Clark, W. A. V.: *Cumulative Stress and Cumulative Inertia: A Behavioral Model of the Decision to Move*. Environment and Planning A 1978, No. 9.
- Hyman, G. – Gleave, D.: *A Reasonable Theory of Migration*. Occasional Paper 2. London, Centre for Environmental Studies 1977.
- Hynek, A.: *Environmental Perception*. Scripta Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis 1985, No. 3.
- Illner, M.: *K vyrovnávání podmínek života ve městě a na venkově*. Územní plánování a urbanismus 1988, č. 2.
- Illner, M.: *Sídelní preference obyvatel a životní prostředí*. In: Sociologické a ekonomické souvislosti ekologického problému. Kosova Hora, ČSSS, ČSBS při ČSAV 1986.

Interní materiály Terplanu.

- Jackson, J. A.: *Editorial Introduction*. In: Migration, Sociological Studies 2. Cambridge, Cambridge University Press 1969.
- Jansen, C. J.: *Some Sociological Aspects of Migration*. In: Migration, Sociological Studies 2. Cambridge, Cambridge University Press 1969.
- Kaplan, R.: *The Analysis of Perception Via Preference: A Strategy for Studying How the Environment is Experienced*. Landscape Planning 1985, No. 3.
- Korčák, J.: *Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze*. Praha, Univerzita Karlova 1973.
- Korčák, J.: *Úvod do všeobecné geografie obyvatelstva*. Praha, SPN 1969.
- Kotačka, L. a): *Meziosobní vztahy a místní stabilizace*. Sociologie města a bydlení 1973, č. 10.
- Kotačka, L.: *Preference základních typů sídel*. Rozbor výsledků průzkumu reprezentativního vzorku obyvatelstva ČSSR. Praha, VÚVA 1974.
- Kotačka, L. b): *Výzkum migrační motivace. Kritický přehled hlavních směrů teoretického bádání a empirických průzkumů*. Praha, VÚVA 1973. (Strojopis).
- Kotačka, L. a kol.: *Průzkum názorů obyvatel ČSR na bydlení v rodinných domcích*. Praha, VÚVA 1985. (Výzkumná zpráva).
- Koubek, J.: *Politika migracyjna v Czechoslowacji*. (Strojopis).
- Koubek, J.: *Populační politika Československé republiky v letech 1945–1980*. Demografie 1981, č. 1.
- Kuba, R.: *Racionálny pohyb obyvateľstva*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968.
- Kubat, D. – Hoffmann – Nowotny, H. J.: *Migration: Towards a New Paradigm*. International Social Science Journal 1981, No. 2.
- Kučera, M.: *Demografické hledisko životních cyklů obyvatelstva*. Demografie 1980, č. 2.
- Kühnl, K.: *Geografická struktura migrace obyvatelstva v Čechách*. Praha, přírodovědecká fakulta UK 1975. (Kandidátská disertace).
- Kühnl, K.: *Migrace obyvatelstva administrativních regionů ČSSR – změny v letech 1960–1980*. In: Vybrané problémy hodnocení životního prostředí v Severočeském kraji – studie 1. Praha, přírodovědecká fakulta UK 1985. (Výzkumná zpráva).
- Kühnl, K.: *Regional Differentiation of the Age – Specific Migration in the Czech Socialist Republic*. Acta Universitatis Carolinae, Geographica 1986, č. 1.

- Kühnl, K.: *Selected Aspects of Migration Motivation in the Czech Socialist Republic*. Acta Universitatis Carolinae, Geographica 1978, No. 2.
- Larmin, O. V.: *Vztah sociálně-ekonomické nutnosti a svobody výběru při migraci*. Sociologie města a bydlení 1975, č. 6.
- Lazarus, R. S.: *Personality and Adjustment*. New Jersey, Prentice – Hall Inc., Engelwood Cliffs 1963.
- Lee, E.: *A Theory of Migration*. In: *Migration Sociological Studies 2*. Cambridge, Cambridge University Press 1969.
- Lee, Y. – Schmidt, C. G.: *Residential Preferences in China: Influences and Implications*. Asian Geographer 1985, No. 4.
- Lewis, W. C.: *The Role of Age in the Decision to Migrate*. The Annals of Regional Science 1977, No. 3.
- Lloyd, R. E.: *Cognition, Preference and Behavior in Space: An Examination of the Structural Linkages*. Economic Geography 1976, No. 3.
- Macka, M.: *Prognózování potenciálních pracovních sil na oblastní úrovni*. Zprávy GÚ ČSAV 1985, č. 2.
- Marksoo, A.: *Changes in the Regional Migration Model at the Advanced Stage of Urbanization*. (Paper presented at the 25th International Geographical Congress, Symposium on "Migration and Cities". Rouen, 1984), Tartu, Tartu State University 1984.
- Methods of Measuring Internal Migration, Manual VI*. Population Studies 47. New York, Department of Economic and Social Affairs 1970.
- Migracija seľskogo naselenija*. Red. T. I. Zaslavskaja. Moskva, Mysľ 1970.
- Mrklasová, M.: *Migrační a sídelní preference ústeckých středoškoláků*. Demografie 1988, č. 4.
- Murdock, S. H. – Parpia, B. – Hwang, S. S. – Hamm, R. R.: *The Relative Effects of Economic and Noneconomic Factors on Age-Specific Migration, 1960–1980*. Rural Sociology 1984, No. 2.
- Murray, H. A.: *Explorations in Personality*. New York, Oxford University Press 1938.
- Musil, J.: *Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení*. Územní plánování a urbanismus 1988, č. 2.
- Návrh systému priorit a preferencí v rozmísťování pracovních sil v 8. pětiletce*. Praha, Federální ministerstvo práce a sociálních věcí 1987. (Strojopis).
- Nezdařilová, E. – Kára, J.: *Analysis of Migration Spatial Structure by Method of Multiple Regression and Correlation*. Acta Universitatis Carolinae, Geographica 1986, č. 1.
- Pellenbarg, P. H. – Meester, W. J.: *Locations and Spatial Cognition*. In: *A Profile of Dutch Economic Geography*. Assen, Van Gorcum & Comp 1984.
- Poštolka, V.: *Hodnocení a výběr území k regeneraci z hlediska demografie*. Investiční výstavba 1988, č. 9.
- Pred, A.: *Behavior and Location: Foundations for a Geographic and Dynamic Location Theory*. Lund Studies in Geography B 1967 resp. 1969, No. 27 resp. 28.
- Prokop, D.: *Obráz města a jeho funkce*. Sociologie města a bydlení 1970, č. 5.
- Ravenstein, E. G.: *The Laws of Migration*. Journal of the Royal Statistical Society 1885, June.
- Rollová, V. – Alan, J. – Jungmann, B. – Šafář, Z.: *Sociální a profesionální mobilita pracujících obyvatelstva ČSSR*. Bratislava, Československý výzkumný ústav práce 1972. (Výzkumná zpráva).
- Romanova, N. B.: *Reurbanizacija v Zapadnoj Jevrope i SŠA*. Izvestija vsesojuznogo geografičeskogo obščestva 1985, č. 2.
- Rossi, P. H.: *Why Families Move*. New York, Free Press 1955.
- Rybakovskij, L. L.: *Migracija naselenija: prognozy, faktory, politika*. Moskva, Nauka 1987.
- Shaw, R. P.: *Migration Theory and Fact. A Review and Bibliography of Current Literature*. Philadelphia, Regional Science Research Institute 1975.
- Siwek, T.: *Území Československa očima studentů geografie*. Sborník ČSGS 1988, č. 1.
- Slepíčka, A.: *Soudobé tendence přeměn venkovského prostoru ve vyspělých evropských zemích*. In: *Sborník ze semináře Problémy rozvoje venkovského osídlení, malých a středně velkých měst ČSSR a jejich demografické struktury*. Praha, ČSDS při ČSAV. (V tisku).
- Ślodgezyk, J.: „Mapy mentalne“ i ich zastosowanie w badaniach geograficznych. Czasopismo Geograficzne 1984, č. 1.
- Sonnenfeld, J.: *Variable Values in Space and Landscape: An Inquiry into the Nature of Environmental Necessity*. Journal of Social Issues 1966, No. 4.
- Souček, E.: *Poznámky k analýze dat o migraci*. Demografie 1970, č. 3.

- Srb, V.: *Důvody vnitřního stěhování v Československu v roce 1966 a 1967*. Demografie 1970, č. 1.
- Stouffer, S. A.: *Intervening Opportunities: "A Theory Relating Mobility and Distance and Intervening Opportunities and Competing Migrants."* In: *Research to Test Ideas*. Chicago, University of Chicago Press 1963.
- Svart, L. M.: *Environmental Preference Migration: A Review*. The Geographical Review 1976, No. 3.
- Thomas, D. S.: *Social and Economic Aspects of Swedish Population Movement*. New York, 1941.
- Van de Kaa, D. J.: *Europe's Second Demographic Transition*. Population Bulletin 1987, No. 1.
- Vokoun, Z.: *Podmínky územního rozvoje ČSSR. Územní plánování a urbanismus 1986*, č. 1.
- Webber, M. J. – Symanski, R. – Root, J.: *Toward a Cognitive Spatial Theory*. Economic Geography 1975, No. 2.
- White, S. E.: *The Influence of Urban Residential Preferences on Spatial Behavior*. Geographical Review 1981, No. 2.
- Wiendl, J.: *Výsledky průzkumu příčin mechanického pohybu obyvatelstva v Jižních Čechách*. Demografie 1970, č. 1.
- Willis, K. G.: *Problems in Migration Analysis*. Saxon House, D. C. Heath Ltd., Westmead, Farnborough, Hants 1974.
- Wolpert, J.: *Behavior Aspects of the Decision to Migrate*. Papers and Proceedings of the Regional Science Association 1966, No. 4.
- Wolpert, J.: *Migration as an Adjustment to Environmental Stress*. Journal of Social Issues 1966, No. 4.
- Zelinsky, W.: *The Hypothesis of the Mobility Transition*. Ekistics 1971, No. 192.
- Ziegenfuss, V.: *Stěhování obyvatelstva v České socialistické republice*. In: *Problémy osídlení a migrace*. Praha ČSSS a ČSDS při ČSAV 1983.
- Zipf, K.: *The $P_1 P_2/D$ Hypothesis: In the Intercity Movement of Persons*. American Sociological Review 1946, No. 2.